O PODRIJETLU HRVATA

Radoslav Katičić

Nova živost oko pitanja o podrijetlu Hrvata, izazvana ostvarenjem samostalne hrvatske države krajem 1990, bit će nam ovdje samo povod da razmotrimo njegovu narav kao znanstvenoga problema, a on je sam po sebi višestruko zanimljiv jer je izrazito interdisciplinaran i jer je metodološki vrlo zahtjevan. Na njemu se, kada se valjano razmotri, očituje spoznajna podloga historiografske sinteze. Imamo tako osobito zanimljiv primjer metodskih pretpostavki interdisciplinarnoga povijesnog istraživanja. Vrijedno je stoga svakomu tko se načelno zanima za znanost da se malo pozabavi njime.

Metodološke premise

No povijest nas ne vodi samo znanju o prošlosti i ne crta nam samo sliku o njoj. Ona nas uči i snalaziti se u njoj, upućuje na to da se u prošlosti pronalaze uporišta mišljenju i osjećanju u sadašnjosti. Time ona najviše i obogaćuje naš život. No upravo zato posežu za njom i ideologije, zasnivajući jednostran pogled na svijet i siromašeći time istančanost snalaženja u prošlosti, a ukalupljujući razmišljanje i osjećanje u sadašnjosti. Ideologija u povijesti traži svoje argumente i nalazi slike kojima mobilizira i usmjeruje. Njoj, dakako, nije do utemeljenosti povijesnoga suda niti do svestrane mnogoslojnosti povijesne dokumentacije i argumentacije, nego traži dokaze da je bilo upravo onako kako se i bez dokaza osjeća da je moralo biti. Sve to ne može ostati bez posljedica za povijesno rasuđivanje, osobito ako se ne luči jasno između jednoga i drugoga, znanosti i ideologije. Treba stoga u povjesničkom razlaganju i pri sudu o raznim odgovorima što se daju na povijesna pitanja razlikovati znanstveno utemeljene pokušaje da se cjelovito opiše i objasni koji povijesni tijek od ideoloških zahvata kojima se jednostrano odabire i usmjerava mišljenje i osjećanje. Prvi se mogu zvati **modelima**, a drugi **ideologemima**.

Svako pitanje o podrijetlu, i pojedinca, i roda, i naroda, pobuđuje veliku pozornost. U podrijetlu se, tako se misli i osjeća, očituje prava narav, iz njega se izvodi identitet. Koliko god se narav doista i zasniva na postanku, opet ima u tome što se podrijetlu pridaje tolika važnost dobra mjera iracionalnosti. Nije naime tako da bi za razumijevanje naravi i utvrđivanje identiteta prvotno i najdavnije podrijetlo bilo najvažnije ili čak odlučno. Ipak mnogi osjećaju tako, premda se narav zasniva i identitet određuje svim razvojem i rastom što vodi do njega, a ne samo ili najviše prvim početcima. U europskoj je pak kulturi, još tamo od rasapa Rimskoga carstva, zajedničko podrijetlo naroda, u pravilu fiktivno i utemeljeno samo na legendarnoj predaji, osnovno načelo njegove identifikacije i političke organizacije. Nije dakle čudno što smo i mi danas skloni tako misliti i osjećati, iako bi svima razumski već davno moralo biti jasno da je važna **tradicija** koja se nosi, a ne **podrijetlo***,* i da tu tradiciju ne čine samo neki davni početci nego i sve ono što se s njome zbivalo dok se prenosila s pokoljenja na pokoljenje u dugom nizu mnogih stoljeća.
Kada je dakle riječ o podrijetlu naroda, mnogo je pobuda da se u vezi s time stvaraju ideologemi, a dogodit će se onda da oni utječu na konstrukciju znanstvenih modela kojima se pokušava odgovoriti na to pitanje i na izbor među takvim alternativnim modelima. No i onda kada su modeli pod jakim utjecajem ideologema ili čak posve u njihovoj vlasti, opet je razlika između modela i ideologema i jasna i bitna. Odgovor koji se daje modelom nikad se ne smatra konačnim i iscrpnim. Koliko god impozantna bila konstrukcija kojom se modelira povijesna slika, ne prestaje se gledati i na to kako je utemeljena i nije li na njoj potrebna kakva promjena ili dopuna.

Pismena vrela

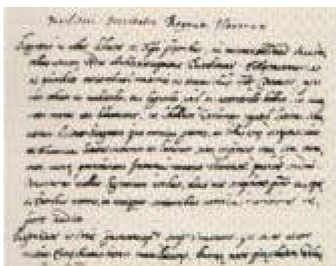
Imajući sve to na umu možemo se sada obratiti svojem konkretnom predmetu, podrijetlu Hrvata kao znanstvenom problemu. Budući da se radi o povijesnom pitanju, treba prvo razmotriti kako stoji s pisanim vrelima za nj. Razmjerno su obilna i svakako dovoljna da se na njima zasnuje

cjelovita i u glavnim crtama pouzdana povijesna slika za sva razdoblja rimske provincije Dalmacije sve do sloma antičkoga života. U to doba nema traga Hrvatima u njoj. A Slaveni se javljaju na samom kraju, na prijelazu iz VI. u VII. stoljeće, kao opasan neprijateljski narod koji je počeo prodirati u nju. O tome kako su Slaveni Dalmaciju konačno osvojili razabire se tek nešto malo iz zapisa u španjolskim i etiopskim ranosrednjovjekovnim kronikama. Te slabo određene i u pojedinostima teško razumljive vijesti dolaze dakle iz velike prostorne daljine, dok bizantska vrela šute zabavljena sudbonosnim zbivanjima, a domaćih uopće nema. Tek u IX. stoljeću progovaraju franačka i s njima domaća vrela. Tada je u nekadašnjoj rimskoj Dalmaciji već prisutan gentilno organiziran narod Hrvata **(gens Chroatorum)**, kojim vlada knez, a zove se još i Slaveni **(Sclavi)** i Dalmatinci **(Dalmatini).** O tome kako su se tamo našli nema iz IX. stoljeća nikakve vijesti.
Tek oko polovice X. stoljeća zapisao je bizantski car Konstantin VII. Porfirogenet vijesti o tome. Iz njegova kazivanja proizlazi da su se doselili u rimsku Dalmaciju u prvoj polovici VII. stoljeća, tamo skršili avarsku vlast i osnovali svoju. U Konstantinovu djelu, kojemu su humanisti dali naslov ***De administrando imperio***, povjerljivu priručniku za vođenje vanjske politike Bizantskoga carstva, to se pripovijeda u dvije verzije. U jednoj (u 29. i 31. glavi) se kaže da se to dogodilo u sporazumu s bizantskim carem Heraklijem (610-641), a u drugoj (u 30. glavi) taj se sporazum ne spominje, a ističu se veze Hrvata s Francima: kako su im u prvo vrijeme bili podložni u staroj domovini i u novoj, a onda se u teškim i krvavim borbama oslobodili njihove vlasti.
U prvoj verziji potječu Hrvati koji su došli u Dalmaciju od nekrštenih Hrvata u velikoj Hrvatskoj, koja leži sjeverno od Mađarske i u blizini Franačke, te oni tamo žive nekršteni još i u doba kada pisac to piše, a u drugoj dolaze iz zemlje što leži onkraj Bavarske i na području gdje se osjeća franačka moć, a potječu od Bijelih Hrvata, što žive u toj zemlji još i dok pisac to piše. Prema prvoj verziji pokrstili su se odmah poslije doseljenja, a prema drugoj tek pošto su se otresli franačke vlasti. Po prvoj verziji doveo je Hrvate u Dalmaciju knez, a po drugoj sedmero braće, upravo petorica braće i dvije

sestre, koji su se odvojili od svojega roda, poveli u Dalmaciju svatko svoj narod, zapravo puk ili vojsku.
Obje se vijesti nalaze u istoj knjizi, ali ima razloga da se pomišlja na to da su im autori različiti, pa bi prva potjecala od samoga cara Konstantina, a druga, nešto malo mlađa, bila bi naknadno uvrštena u njegov tekst. Moguće je, međutim, i to da su tu podatci koje je dobivao iz različitih izvora ostali nesređeni i bez usklađivanja preuzeti u konačni tekst. Bio bi to tada samo nedostatak redakcije. Bolje je stoga govoriti o vijestima o doseobi Hrvata u Dalmaciju kako ih čitamo kod Konstantina Porfirogeneta. To kazivanje po duhu i stilu ne pripada učenoj bizantskoj historiografiji, nosi nedvojbena obilježja pučke naive i raspoznaju se u tome tragovi usmene predaje. Osim toga se u tom pripovijedanju prepoznaje osobita književna vrsta, koju filolozi zovu **origo gentis**, kazivanje o podrijetlu naroda, kakvima su se u ranom srednjem vijeku novi gentilno organizirani narodi predstavljali obrazovanim baštinicima antičkoga svijeta i time uvrštavali u nj. Odatle se vidi da Konstantin svoje podatke, po svemu se čini, nije crpio iz starijih i danas izgubljenih bizantskih vrela nego, ili preko svojih obavještajaca iz same zemlje Hrvata, ili iz najstarijih spisa koji su, i opet oslanjajući se na hrvatsku usmenu predaju, Romanima u gradovima carske Dalmacije predstavljali hrvatsku **origo gentis**. Odatle proizlazi da je vrijednost tih zapisa za povijest hrvatske književnosti izvanredno velika, ali kao vjerodostojno svjedočanstvo o povijesti naroda znatno slabija. Doista se u onom što donosi car Konstantin razabiru protuslovlja i nedosljednosti koje dolaze odatle što se **origo gentis** preoblikovala u raznim verzijama da bi se legitimirala razna stanja koja su nastajala između VII. i X. stoljeća. Tako smo već u ovom najstarijem vrelu, koje je tri stoljeća mlađe od događaja što ih prikazuje, usred hrvanja oko identiteta i legitimiteta što do naših dana utječe na raspravu o podrijetlu Hrvata.

Drugo je po vremenskom redu pisano vrelo o postanku hrvatske vlasti na području rimske Dalmacije ***Ljetopis popa Dukljanina***. Nastao je u XII. st. Prema njegovu se kazivanju nisu Hrvati kao takvi uopće ni doselili u Dalmaciju. Došli su samo Goti pod braćom Totilom i Ostroilom. Osvojili su najprije Panoniju. Onda je Totila s jednim dijelom vojske krenuo u Italiju, opustošio je i tamo umro, a Ostroilo je osvojio Dalmaciju i vladao njome

kao kraljevstvom Gota. O gotskom kralju u Dalmaciji Selimiru, sinu Svevladovu i unuku Ostroilovu, kaže Dukljanin da ju je napunio mnoštvom Slavena i da je u ono doba u zemlji bio mir (glava 4: **replevit multitudine Sclavorum et quievit terra in diebus illis**). O tome ne daje nikakva bližeg objašnjenja. Govoreći poslije o kraljevstvu Gota u Dalmaciji kaže da su se oni zvali još i Slaveni (glava 5: **Gothi, qui et Sclavi**). Kraljevstvo Gota postalo je tako i kraljevstvo Slavena. Tek kada se potanko opisuje kako je Svetopelek, osmi Selimirov nasljednik, koji se prvi pokrstio i preveo cijeli svoj narod u kršćanstvo, uredio svoju državu, spominje se prvi put Hrvatska kao ime kojim je nazvao dvije od pokrajina na koje je podijelio svoje kraljevstvo, i to upravo primorske njegove pokrajine. Jednoj je od njih nadjenuo ime Bijela Hrvatska, a zvala se i Donja Dalmacija (glava 9**: vocavit Croatiam albam, quae et inferior Dalmatia dicitur),** a drugoj Crvena Hrvatska, a zvala se i Gornja Dalmacija (u istoj glavi: **Croatiam Rubeam vocavit, quae et superior Dalmatia dicitur).** Hrvatska su tako samo dvije pokrajine kraljevstva Gota ili Slavena. U Dukljanina nema nikakvoga dolaska Hrvata, a i dolazak Slavena pod gotskim okriljem ostaje sasvim nejasan.

Ljetopis Popa Dukljanina, u prijepisu hrvatskoga povjesnika Ivana Lucića, 1669

Kazivanje Dukljaninovo o povijesti Gota u Dalmaciji puno je povijesno nepouzdanih podataka. Nikako se ne slaže s autentičnim vijestima o povijesti Gota. Razabire se da je taj pisac imao pisanih vrela što su potjecala iz spisa koji su nastali u benediktinskom samostanu Monte

Cassino, ali među njima nisu bila vrela s autentičnim podatcima. U Dukljaninovo su pripovijedanje uvršteni mnogi podatci s valjanom povijesnom pozadinom, čak i jedna jako prerađena verzija ***Žića Konstantinova**,* staroslavenskoga životopisa sv. Ćirila, ali cjelovit prikaz događanja kakav se čita u njega ne može se nikako smatrati autentičnim, to je očito iskićena konstrukcija autora i redaktora što pripada već kasnijim stoljećima prijelaza iz ranoga u razvijeni srednji vijek. Nemoguće je stoga iz toga prikaza crpsti podatke koji bi mogli iole pomoći pri odgovaranju na pitanje o podrijetlu Hrvata.

Treće po vremenskom redu pisano vrelo za odgovor na pitanje o podrijetlu Hrvata povijesno je djelo ***Historia Salonitana*** Tome Arhiđakona, nastalo oko polovice XIII. stoljeća, dakle punih šest stotina godina poslije vremena o kojem u tim vijestima izvješćuje. Toma pripovijeda (u 7. glavi) da je Salona, metropola rimske provincije Dalmacije, razorena u doba Gota. Tada su Goti pod svojim vojvodom Totilom dolazeći iz predjela Njemačke i Poljske krenuli u Italiju i na tom putu stigli u Dalmaciju. Sam Totila napadao je Salonu i pustošio Dioklecijanovu palaču. S njim je došlo sedam ili osam rodova plemića **(septam vel octo tribus nobilium)** iz Poljske **(de partibus Poloniae).** Njima se dopala Hrvatska, planinska zemlja u zaleđu Dalmacije, i njihov im je vojvoda dopustio da je zaposjednu i da ostanu ondje. Toma kaže da se Hrvatska u starini zvala Kuretija po narodu Kureta ili Koribanata. Za to da su Kureti u starini živjeli na Jadranu navodi svjedočanstvo rimskoga pjesnika Lukana.

S tim starosjediocima izmiješali su se doseljenici i novi gospodari iz Poljske i Češke **(de Polonia seu Boemia)** i postali su s njima jedan narod jednoga jezika. Dobili su i vlastite knezove, a zvali su se većinom Goti, ali uz to još i Slaveni, prema imenu što su ga sa sobom donijeli došljaci. Oni su napadali Latine u primorskim krajevima, a najviše Salonu, pa ju je gotski knez koji je vladao svom zemljom Slavena **(dux Gothus qui toti praeerat Sclavoniae)** u jednom velikom napadaju osvojio i razorio. Prema Tominu se kazivanju Hrvati dakle zovu po starim Kuretima, a Hrvatska po staroj Kureciji. Oni se zovu i Slaveni jer su njihovu vlast osnovali plemeniti rodovi

doseljeni iz Poljske i Češke, a zovu se i Goti jer su ti doseljenici došli u Dalmaciju s Totilom i njegovom gotskom vojskom. Oni su tada zauzeli i zadržali planinski dio provincije, tamo se izmiješali sa starosjediocima, izgradili snažan narod i kneževsku vlast, i tek tada, dakle dosta vremena poslije dolaska s Totilom i Gotima, zauzeli i razorili Salonu. Ta je zapletena priča još zapletenija stoga što Toma na dva mjesta piše tako da se razumije kao da su Salonu razorili Goti u doba kad ih je Totila doveo kao osvajače u Dalmaciju.
Između Tomina i Dukljaninova kazivanja postoji, očitim razlikama unatoč, velika sličnost. U obama je razorenje rimske vlasti u Dalmaciji i uspostavljanje slavenske vezano za pohod Gota pod Totilom iz sjevernih strana u Italiju. U obama su Slaveni u Dalmaciji uklopljeni među gotske osvajače, bilo da su onamo došli kao dio gotske vojske, kako piše Toma, bilo da ih je onamo doselio gotski kralj, kako je u Dukljanina. Slavenska se vladavina tako izvodi iz gotskoga osvajanja. Najznatnija pak razlika između obaju kazivanja sastoji se u tome što je Dukljaninovo jako iskićeno očito nepovijesnim podatcima. Tako se u njega gotskim osvajačima suprotstavlja kralj Dalmatinaca **(rex Dalmatinorum),** a saveznik mu je kralj provincije Istre **(rex Istriae provinciae)** i oni obojica zapovijedaju vojskom gentilno organiziranoga naroda **(ambo congregantes exercitum gentis suae)**. Posve nehistorijsko je i Dukljaninovo rodoslovlje gotskih vladara. U Tome su pak pri kazivanju o padu Salone i o uspostavljanju slavenske-hrvatske vlasti na njezinu polju i u njegovu zaleđu anakronistički povezani i stavljeni među se u bližu vezu događaji koji su svi povijesni, ali ni vremenski ni uzročno nemaju među se bliže veze. To su: 1. pohod Istočnih Gota godine 493. pod Teodorikom u Italiju, gdje su osnovali svoje kraljevstvo; 2. rat koji je bizantski car Justinijan vodio 535-552. god. s Totilom, kraljem Gota u Italiji, pri čemu je Salona prelazila iz ruku jednih u ruke drugih i stradavala od pljačke i razaranja; 3. zauzeće Dalmacije i razaranje Salone od Avara i Slavena u prvoj polovici VII. stoljeća, što znači potpun i trajan gubitak njezina antičkog urbaniteta i slom antičkoga života u svoj provinciji Dalmaciji osim sasvim srozanoga kontinuiteta u onim otočnim i obalnim gradovima što su ostali carski i time postali bizantski.

Iskićeno je Tomino kazivanje samo nepovijesnim podatkom da je Totila osobno kao uznosit pobjednik oštetio Dioklecijanovu palaču. Taj gotski kralj nikada nije bio u Dalmaciji. To mora stoga da je legendarna splitska predaja u kojoj se, dopadljivo nadopunjeno, čuvalo sjećanje na nevolje koje je Salona prošla za bizantsko-gotskih ratova u VI. stoljeću. Takav odnos između Tomina i Dukljaninova kazivanja pokazuje da su se obojica držala istoga vrela u kojem se slavenska vlast u Dalmaciji izvodila iz gotskoga osvajanja, samo je Dukljaninova verzija jako iskićena nepovijesnim dodatcima; Tomina, iako mlađa, bolje čuva prvotni sadržaj toga povijesnoga sastavka, u kojem se anakronički povezuju vijesti o autentično zajamčenim povijesnim zbivanjima. Dukljaninova verzija, iako starija, nikako ne može biti prvotna jer bi tada trebalo pretpostaviti da je Toma iz nje uklonio sve nepovijesne dodatke i ostavio samo ono što je u skladu s autentičnim podatcima. Znanja i pomagala što su potrebna za to splitski pak arhiđakon s polovice XII. stoljeća nije mogao imati. Uspoređujući vijesti triju pisaca o početcima hrvatske vlasti u Dalmaciji, može se dakle doći do tri njihova vrela. To su:

1. vrelo po kojem su Hrvati iz zemlje što leži sjeverno od Mađarske i blizu Franačke došli u Dalmaciju pod jednim svojim vladarom na poziv i uz odobrenje cara Heraklija te se u njoj nastanili pošto su iz nje istjerali Avare. Te su vijesti došle do nas samo u prvoj verziji cara Konstantina (u 31. glavi njegova djela);

2. vrelo po kojem je hrvatsku vlast u Dalmaciji osnovalo sedam (ili osam) rodova što su sa sjevera, iz zemlje blizu Bavarske, odnosno iz Češke i Poljske, došli u Dalmaciju, pobijedili Avare što su vladali njome i sami uspostavili svoju vlast u njoj. Te su vijesti došle do nas u drugoj verziji cara Konstantina (u 30. glavi njegova djela) i u kazivanju Tome Arhiđakona, uklopljene u vijesti trećega vrela;

3. vrelo po kojem su Dalmaciju od Rimljana osvojili Goti što su iz sjevernih prostranstava došli u nju i uspostavili tamo svoju vlast, od koje potječe

slavenska (pa i hrvatska) vlast u Dalmaciji. Te su vijesti došle do nas u djelima popa Dukljanina i Tome Arhiđakona.
To je dakle ono što nam pisana povijest kazuje o hrvatskim početcima. Istaknuti valja kako nam filološko istraživanje omogućuje da prodremo u prošlost te pisane povijesne predaje dublje nego što u njoj leže djela što su uščuvana do naših dana, pa se i njezine vijesti ne mogu iščitavati izravno iz njih, nego se promatrajući kako se one različito zrcale u tim djelima bolje razabire što je u kazivanju izgubljenih starijih vrela bilo bitno. Pisana se povijest ne može upotrebljavati za odgovor na pitanja o prošlosti što nam se postavljaju ako se njezini tekstovi pomno ne obrade i filološki. To se osobito jasno razabire kada se radi o povijesti starijih razdoblja jer se tekstovi koji sadrže vijesti o njima bez filoloških istraživanja ne mogu valjano razumjeti. Po tome je svako bavljenje pisanom poviješću starijega vremena već samo po sebi interdisciplinarno.

Modeli i ideologemi

Na temelju takve pisane predaje o hrvatskim početcima vrlo se oštro postavlja pravo povijesno, a ne više filološko, pitanje o vjerodostojnosti tih protuslovnih verzija. No još je temeljnije pitanje koliku važnost treba dati tim vijestima o doseljenju i osvojenju u cjelini povijesne slike, koliko su one znatne pri određivanju novovjekih povijesnih i narodnosnih identiteta. Koji je identitet bitniji, da li onaj koji utemeljuju doseljenici i njihova osvajačka vlast, ili kontinuitet stare i slavne rimske Dalmacije? Tu se nude dva moguća modela povijesnoga objašnjenja, a sukobljuju se i dva ideologema. Pri modelima se radi o činjenicama, o tome koliko težine valja dati promjenama što su nastupile doseljenjem i uspostavljanjem nove vlasti, potire li to stari identitet Dalmacije ili ne. Pri ideologemima se radi o vrijednostima, o tome što je vrjednije, ono što se uspostavilo doseljenjem i osvajanjem ili ono što postoji od prije.
To se pokazuje već kod srednjovjekovnih pisaca. Prva verzija Konstantina Porfirogeneta primjenjuje na podrijetlo Hrvata model doseljenja, ali ističući bizantsko vrhovništvo nad tim doseljenjem iskazuje ideologem kontinuiteta,

staru bizantsku vlast vrjednuje više od novouspostavljene hrvatske. Druga se njegova verzija u tome bitno razlikuje od prve. I ona primjenjuje model doseljenja, ali iskazuje i ideologem inovacije poričući vrijednost franačkoj vlasti nad doseljenim Hrvatima. Dukljanin primjenjuje također model doseljenja i potvrđuje pri tome ideologem inovacije, a i Toma ostaje pri modelu doseljenja, ali pri tome iskazuje ideologem kontinuiteta, pa u skladu s time čak i samo ime Hrvata izvodi iz autohtone antike.

Slavistički modeli

Povijesnom se rasuđivanju postavlja nadalje pitanje treba li više vjerovati Dukljaninovu i Tominu pripovijedanju o Gotima kao osvajačima koji su oborili rimsku vlast u Dalmaciji i uspostavili svoju ili Konstantinu Porfirogenetu koji pripovijeda o Avarima i Slavenima u toj ulozi. Tu je za kritičko povijesno rasuđivanje prednost cara Konstantina očita, čim se obrati pozornost na to kako je iz pouzdanih izvora poznato da gotska vladavina u Dalmaciji ne znači niti razorenje Salone niti kraj rimskoga reda u Dalmaciji, nego je on, pošto je car Justinijan 555. konačno skršio Gote, u njoj obnovljen. Nasuprot tomu, u prvoj polovici VII. stoljeća, dakle upravo nekako za cara Heraklija, prestaju vijesti pisanih vrela o Dalmaciji i gube se prepoznatljivi tragovi rimskoga života u njoj. Nije dakle čudno što je prvak hrvatske historiografije i utemeljitelj kritičnoga povijesnoga istraživanja u Hrvata Ivan Lučić Lucius u svojem monumentalnom djelu ***De regno Dalmatiae et Croatiae*** (Amsterdam, 1666) bez oklijevanja poklonio vjeru upravo Porfirogenetu. To je leglo u temelje svoj kasnijoj kritičkoj historiografiji hrvatskoj. Ona je sva polazila od kritike vijesti cara Konstantina.
Pri tome su se otvarale razne mogućnosti. Barokna je historiografija poklonivši vjeru Konstantinu Porfirogenetu dosljedno razlikovala doseljenje i osvajanje Avara i Slavena, koji su uništili rimski red u Dalmaciji i razorili Salonu, od kasnijega doseljenja Hrvata, koji su pobijedili Avare i njihovu vlast zamijenili svojom. Promijenilo se to tek u XIX. stoljeću, kad je slavistika počela crtati cjelovitu i podrobnu sliku slavenske drevnosti na

temelju svih raspoloživih podataka. U njoj je seoba Slavena sa sjevera na jug preko Dunava imala veliko značenje, a vijesti cara Konstantina o naknadnoj hrvatskoj seobi učinile su se neznatne, suviše komplicirane i premalo vjerodostojne. Kada se onda učinilo da sjeverni Hrvati nemaju osim imena nikakve veze s Hrvatima u Dalmaciji i da je samo ta jednakost imena dala povoda za tvrdnju da južni potječu od sjevernih (F. Rački) i da cjelovit južnoslavenski kontinuum hrvatskih govora ne dopušta pretpostavku o zapadnoslavenskim doseljenicima među narodom koji njima govori (V. Jagić), zabacile su se vijesti Konstantina Porfirogeneta i počele se smatrati nehistorijskima (T. Smičiklas). Takvo je shvaćanje dakako odgovaralo zastupnicima ideologema slavizma, koji su Hrvate htjeli identificirati isključivo i jedino kao Slavene. Trebalo je da Hrvati svojim podrijetlom budu dio amorfnoga Slavenstva.

Nasuprot tomu su oni kojima je bilo stalo ne toliko do pučkog i narodnog slavenskoga identiteta Hrvata, nego do državnopravnog i nacionalnoga, rado prihvaćali vijesti o kasnijoj posebnoj doseobi Hrvata i uspostavi njihove vlasti (V. Klaić). Može se tako govoriti o modelu **kroatističkog slavizma** nasuprot modelu **čistoga slavizma**, za koja su se oba mogli navoditi argumenti, a stoje u vezi s ideologemima slavizma i kroatizma. No model posebne i kasnije doseobe Hrvata prihvaćali su i takvi povjesničari koji nisu pristajali uz ideologem izdvojenoga kroatizma (N. Nodilo). Odatle se lijepo vidi kako nema mehaničke povezanosti između pojedinih modela i ideologema.

Germanistički i iranistički model

Radikalno suprotni slavističkom modelu jesu neslavistički, osobito **germanistički** i **iranistički**. Argumentacija za takve modele nalazi pored Porfirogenetovih vijesti o posebnoj i kasnijoj doseobi Hrvata najjače uporište u činjenici da ime samih Hrvata i imena onih petero braće i dvije sestre što su prema drugoj verziji u djelu cara Konstantina doveli narod u Dalmaciju sigurno nisu slavenska.

No koliko god je gotsko razdoblje važno i za hrvatsku etnogenezu, već time što su Dalmacija s Liburnijom i Savska Panonija baš tada prvi put postale jedno upravno, a čini se, i crkveno područje, pa je time postavljen kalup, u kojem će se poslije izliti hrvatski narod kakav je danas, ostaje činjenica da se početci hrvatske povijesti, pa time niti podrijetlo Hrvata ne mogu vezati za germansko doseljavanje i gotsku vlast u Dalmaciji jer je poslije nje restaurirana rimska i potrajala kojih pol stoljeća, te između gotske vlasti u Dalmaciji i slavenske/hrvatske nema kontinuiteta. Svi koji žele podrijetlo Hrvata povezati s Gotima u Dalmaciji (Kelemina, Rus, Šegvić) moraju nekako premostiti taj diskontinuitet, a za to nema podataka, pa se moraju služiti kojekakvim domišljanjima.

Nije ništa bolje ni onda kada se podrijetlo Hrvata izvodi od nekih drugih Gota, a ne od onih u Dalmaciji, ili kakvih drugih Germana koji nepoznati i neprimijećeni dolaze iz prostranstava istočne Europe. I opet su to sve tek pretpostavke. To je velika slabost germanističkih modela pri odgovaranju na pitanje o podrijetlu Hrvata. Oni se pri današnjem stanju našega znanja ne mogu obrazlagati valjanim argumentima, pa ih uglavnom prihvaćaju samo takvi kojima je blizak **ideologem antislavizma**.

S iranističkim modelima je nešto bolje. To je tako u prvom redu stoga što su od svih dosada predloženih etimologija hrvatskoga imena one što pretpostavljaju njegovo iransko podrijetlo najmanje nevjerojatne.
Dakako, ni tu nema sigurnosti niti jedinstvenoga mišljenja. Predlažu se razne iranske etimologije hrvatskoga imena. Pomišlja se na iranski **(fšu-)haurvata-** "pastir" ili na **hu-urvatha-** "prijatelj" (oboje Vasmer). Po najnovijem tumačenju (Trubačev) hrvatsko bi se ime izvodilo od iranskoga **har-vat-** "u kojem su žene, ženski" i bio bi to iranski glasovni lik riječi koja u indijskom glasi **sar-mat-** s nepromijenjenim indoiranskim s i alternantnim indoiranskim sufiksom **-ma(n)t-/-va(n)t-.** Među nomadskim narodima u stepama sjevernoga Pricrnomorja javljaju se, naime, u starini uz brojnije iranske i indijski jezični tragovi. Tako bi i indijski oblik te riječi kao **Sarmati** postao isto kao i iransko **Hrvati** imenom naroda. Antička pak vrela bilježe da Sarmatima vladaju žene. Ime Hrvata bio bi po tome iranski izraz

toga matrijarhata, kao što je ime Sarmata indijski. Ima i drugih iranskih etimologija hrvatskoga imena, no ovdje spomenute među svima su najuglednije. Ni jedna pak nije pouzdana, čak ni osobito vjerojatna. One tek pokazuju da se to ime dade dosta dobro etimologizirati iz iranskoga. Upravo na prostoru po kojem su se kretali iranski nomadi nađeni su u grčkoj naseobini Tanaisu (današnjem Azovu na ušću Dona) natpisi iz II-III. st. poslije Krista s osobnim imenom **Horoatos, Horuatos**. U tome se prepoznavalo ime Hrvata i smatralo se da je taj naziv za narod tamo postao osobno ime, što po sebi nije ništa neobično. I jezični okoliš u kojem se javlja to negrčko ime i njegov glasovni lik upućivali su na to da se ono može smatrati iranskim. U tome se pogledu nisu izricale nikakve sumnje. To što se u tom osobnom imenu vidi neizravan trag hrvatskoga narodnog imena ozbiljna je i načelno uvjerljiva pretpostavka. Nije manje, ali nije ni više od toga. Prave sigurnosti ni tu, međutim, nema.

Kritika iranske teze

Onima koji tragaju za iranskim podrijetlom Hrvata, a ne snalaze se u iranistici, ponudilo se i ime perzijske satrapije **Harauvatiš**. Ono se čita na jednom natpisu kralja Darija. To ime jako podsjeća na hrvatsko. Lako je onda pomisliti da je to najstariji njegov spomen i da Hrvati potječu iz te perzijske satrapije. No takvu zaključivanju stoje na putu ozbiljne zaprjeke. Ime zemlje **Harauvatiš**, zapravo tu klinasto pismo bilježi glasovni lik **Harahuvatiš**, potpuno je prozirno. U indoiranskom ono znači "ona koja se razlijeva u bare". To je ime rijeke. Ono se javlja i u Avesti kao sveta rijeka **Harahvaiti**, a u indijskoj je to predaji također sveta rijeka i božica **Sarasvati**. Po toj rijeci prozvala se zemlja, ne po narodu koji živi u njoj. Naziv pak za njezina stanovnika mora biti izveden iz imena zemlje. Tako i jest. Na natpisu kralja Artakserksa potvrđeno je kako se zove čovjek iz te zemlje. Taj naziv glasi **Harahuvatiya**. Kad bi Hrvati doista bili potomci ljudi koji su se tako zvali, njihovo bi ime moralo imati takav dočetak. Tomu pak nema nikakva traga. Stoga se ime Hrvata ne može izvoditi iz iranske riječi za razlivenu rijeku.

Iransko podrijetlo pokušavalo se dokazivati i time što su se u ostatcima poganske vjere Hrvata htjeli prepoznati tragovi zoroastrizma. U starim slavenskim ritualnim tekstovima ima doduše nekih elemenata koji se mogu učiniti kao da izražavaju dualizam, ali niti je to pravi dualizam kakav je zoroastrijski, niti je obilježje po kojem bi se hrvatska duhovna predaja razlikovala od ostale slavenske.

Kao trag iranskoga podrijetla spominje se i predaja o petero braće koja su povela narod u novu domovinu i boje kao oznake strana svijeta (tako Bijela i Crvena Hrvatska). Kad su postavljali tabor, stepski su nomadi zabadali stijegove sa zastavama različitih boja da označe središte i sve četiri strane. Njima su označivali i raspored u bojnome pokretu. Odatle broj pet i boje. To doista odražava mitsku sliku svijeta srednjoazijskih nomada, ali nije nikakva isključivo iranska baština. Kada se radi o Hrvatima, najprije će se tu misliti na Avare. U turkijskih je (proto-)Bugara osobito dobro potvrđena predaja o petero braće, a trag joj se jasno razabire i u Srba.

Osim toga su veze starih Slavena s iranskim nomadima (Skitima, Sarmatima, Alanima) na području gdje šuma prelazi u stepu, po svemu sudeći, bile žive, trajne i prisne, pa je odatle lako mogao nastati narod koji je, kao Hrvati kakvima se opisuju u Porfirogeneta, bio dorastao borbi s Avarima. Ako se dakle Porfirogenetove vijesti o podrijetlu hrvatske vlasti u Dalmaciji uzmu ozbiljno, onda je i iranistički model prihvatljiviji nego germanistički. No daleko smo od toga da bismo ga mogli smatrati čvrsto zasnovanim.

O jednome nema dvojbe. I caru Konstantinu, i popu Dukljaninu, i Tomi Arhiđakonu, Hrvati su Slaveni. Njihovo neslavensko ime i neslavenska imena ono sedmero braće što su ih po jednoj tradiciji doveli u Dalmaciju znače da taj gentilno organiziran narod, ta **gens Chroatorum**, ima neslavenski sloj u svojoj tradiciji, i ništa više. Kada se pak zna kako su u ranom srednjem vijeku nastajale **gentes**, onda se shvaća da to još iz daleka ne znači da taj narod nije bio slavenski. Treba doista biti obuzet antislavističkim ideologemom pa da se čovjek raduje takvu iranističkom modelu kao neslavističkomu jer on uistinu i nije suprotan slavističkomu niti se s njime isključuje. Tek ideologemi su nespojivi.

Neslavistički modeli nemaju jakih argumenata u specifičnim povijesnim podatcima. Jači su kada se stave u okvir hipoteze o prvobitnom socijalnom dualizmu kod Hrvata. Zato je, pošto su istočnjačka vrela svojim potvrdama vratila vjeru u Bijelu Hrvatsku cara Konstantina (Westberg, Marquart, Niederle), više autora zastupalo mišljenje da su prvobitno Hrvati neslavenskoga podrijetla vladali kao plemstvo nad Slavenima avarskim podanicima, koje su, pošto su pobijedili Avare, podvrgli sebi (Gumplowicz, Županič, Haupt-mann). No uza svu učenost i oštroumnost nisu se mogle u dokumentima naći potvrde za takav socijalni dualizam kod Hrvata, a i mjesto u Porfirogenetovu djelu u kojem se mislilo da se može naći osobito snažno uporište za to ima se razumjeti sasvim drukčije (Koder).

Model slavističkog autohtonizma

Nasuprot modelima doseljenja dugo je stajao model autohtonizma. Još u XVIII. i na početku XIX. stoljeća imao je uglednih zastupnika (Katančić, Gaj). To je onaj što ga je zastupao još Pribojević. Po tom su modelu već antički stanovnici Dalmacije i Panonije bili Slaveni, a oni na sjeveru potekli su od njih i raselili se po velikim prostranstvima srednje i istočne Europe. Hrvati su kao potomci starih stanovnika svojih zemalja u njima starosjedioci i kao takvi dio ne u ranom srednjem vijeku doseljenoga, nego iz prapovijesti i antike još autohtonoga južnog Slavenstva. Takav se model oko sredine XIX. stoljeća pokazao neodrživim i potpuno su ga prestali zastupati. Nema dvojbe da je tomu pridonijelo i raspoloženje koje je tada stvarao moćni ideologem slavizma, koji je svoje najutjecajnije predstavnike tada imao na sjeveru, među Česima, Slovacima i Rusima. Ipak je pri tome bilo od svega daleko najvažnije to što su se jezični tragovi antičkih domorodaca u ilirskim provincijama pokazivali neslavenskima; što su se bolje istraživali i upoznavali, to više. Jezični kontinuitet između toga staroga stanovništva i slavenskih Hrvata nije se više mogao iznositi kao ozbiljno tumačenje njihova podrijetla i pretpostavka vrijedna znanstvene pozornosti.

Dakako, model autohtonizma ne mora se konstruirati u tom najjačem njegovu obliku. U nj ne mora biti ugrađen jezični kontinuitet. To je onda nešto kao Šižgorićevo shvaćanje po kojem se doseljenje ne isključuje, ali smatra pobočnim događajem koji nije bitan za identitet, dakle za izvođenje podrijetla. Po takvu shvaćanju su onda Hrvati svoj slavenski jezik doduše dobili od doseljenika koji su ga donijeli sa sjevera, ali se time bitno ne određuje njihovo podrijetlo jer je za nj važniji kontinuitet života na jadransko-podunavskom prostoru, kontinuitet koji se očituje u fizičkom tipu, mentalitetu, materijalnoj i duhovnoj kulturi. Vjerojatno je utjecaj slavističkoga ideologema kroz mnogo desetljeća sprječavao da se razmišlja u tom smjeru, premda arheologija i etnologija, povijest likovnih umjetnosti i glazbe te usmena književnost daju mnogo podataka koji upućuju u tom pravcu. Za slabiju varijantu autohtonističkoga modela doista ima razloga. Argumentacija koja se zasniva samo na njima mora, međutim, ipak ostati jednostrana. Ima, naime, također obilnih i dojmljivih podataka koji pokazuju da je praslavenska baština u Hrvata jako prisutna, da su oni svojom tradicijskom kulturom autentični pripadnici izvornoga slavenstva. Samim se time nudi mogućnost da se konstruira **slavističko-autohtonistički model**, u kojem će se podrijetlo Hrvata izvoditi i iz kontinuiteta antičkoga domorodačkog etničkoga supstrata i iz doseljavanja Slavena sa sjevera u karakterističnom suodnosu jednoga i drugoga, ne poričući nikojoj od tih tradicija autentičnost. Mnogo toga, doista, govori za konstruiranje takva složenoga modela, ali se tomu odupire kako utjecaj ideologema slavizma, tako i utjecaj ideologema antislavizma, pa se na razmišljanja u tom smjeru nailazi najrjeđe.
Ovim smo se razmatranjima sada već dotaknuli šire interdisciplinarnosti pri konstruiranju modela kojima se odgovara na pitanje o podrijetlu Hrvata. A rekli smo da bez suradnje raznih znanstvenih disciplina ne može biti valjana odgovora na nj. Nema dvojbe da, u načelu, o tome ima što reći etnologija. No ona je pri tome u slabu položaju jer je materijal koji skuplja i proučava većinom sasvim recentan, nije stariji od prošloga stoljeća, a starina tradicije iz koje potječe ne može se točnije odrediti, više se naslućuje nego se o njoj pouzdano zna. Stoga i pokušaj da se etnološkim istraživanjem dade prinos kritičkoj raspravi o vrelima za podrijetlo i

doseobu Hrvata, koliko god zanimljiv bio, nije imao istinske dokazne snage.
Fizička antropologija pak oskudijeva starijim materijalom i metode joj za sada ne dolaze do dovoljno podrobnih rezultata da bi nam mogla dati onoliko i onakvih podataka koliko bismo i kakvih trebali za odgovore na pitanje o podrijetlu Hrvata. Ono pak što je u najnovije doba na tom području učinjeno vrlo je vrijedno i upućuje na autohtonističko modeliranje.
Najviše se pomoći, dakako, očekuje od arheologije. No upravo ona do danas nije dala očekivanih rezultata. Nove sinteze na tom području pokazale su vrlo jasno da baš o razdoblju koje je odlučno za odgovor na pitanje o podrijetlu Hrvata nema arheoloških podataka, isto onako kao što nema ni pisanih. I nije problem u tome što nam se doseljenje Slavena dosada nije pokazalo kao kronološki odrediv kulturni sloj, nego u tome što se za ključno razdoblje, za VII. stoljeće, osim samoga njegova početka, i za VIII. stoljeće, osim samoga njegova kraja, ne može utvrditi nikakav kulturni sloj. Dok se ne razjasni što je s tim, arheologija ne može mnogo pomoći pri konstruiranju znanstvenih modela o podrijetlu Hrvata. Svakako se pak ne mogu odatle što za to ključno razdoblje nema arheoloških podataka izvoditi nikakvi povijesni zaključci, kao npr. da su se Hrvati doselili, kako čitamo u cara Konstantina, ali tek na kraju VIII. stoljeća, ili da se uopće nije doseljavao nitko osim Gota, i još kakvih drugih Germana, kako se to u novije vrijeme zna čuti i čitati. Ako se riješi ta arheološka zagonetka, ima izgleda da se dobiju novi elementi za rasuđivanje o hrvatskim početcima. Sada smo što se toga tiče u položaju kakav je ovdje opisan.

Lingvistika, napokon, daje neke vrlo pouzdane rezultate u tom sklopu pitanja. Nema nikakve dvojbe da je jezik Hrvata slavenski, i to južnoslavenski. Slavenski su jezici usko srodni s baltičkima, pa su prvobitno morali biti u bliskom susjedstvu. Starih tragova baltičkih jezika ima samo na sjeveru, uz Baltičko more i u njegovu zaleđu. Odatle se razabire da su južnoslavenski jezici doneseni iz sjevernijih predjela. Domorodački jezici rimskoga Ilirika, sudeći po njihovim oskudnim ostatcima, nisu nikako bili slavenski. Jezična nam istraživanja tako

pokazuju da je jaki model hrvatskoga autohtonizma, onaj po kojem slavenski Hrvati oduvijek žive na svojoj zemlji, a drugi su se Slaveni odatle raselili po sjevernim prostranstvima, potpuno neodrživ.
Pokazalo se da je ključ za razumijevanje čitavog spleta oko pitanja i odgovora o podrijetlu Hrvata razlučivanje znanstvenih modela od mobilizatorskih ideologema. Koliko god jedni utjecali na druge, po svojoj su biti ipak sasvim različiti. Rasprava o modelima ne može se voditi ideološkim optužbama. Umjesto toga valja razmišljati kako da se od jednostavnih i jednosmjernih modela dobiju složeni i polidimenzionalni koji će najpotpunije, najobuhvatnije i najistančanije odgovarati raspoloživim podatcima.